

ŹRÓDŁA, MATERIAŁY, MISCELLANEA

<http://dx.doi.org/10.15762/ZH.2019.20>

KAROL KŁODZIŃSKI
(Uniwersytet Gdański)

MARGARETE BIEBER (1879–1978) –
WYBITNA BADACZKA KULTURY ANTYCZNEJ Z PRUS ZACHODNICH

Słowa kluczowe: Przechowo, emancypacja kobiet, kultura starożytna, archeologia klasyczna, kobiety nauki

W kontekście pytań o udział kobiet w tworzeniu nauki w XX w. palma pierwszeństwa, jak powszechnie wiadomo, należy się Marii Skłodowskiej-Curie, która nie tylko była pierwszą, dwukrotną laureatką Nagrody Nobla (w 1903 i 1911 r.), lecz także pierwszą kobietą-profesorem na paryskiej Sorbonie¹. Wnikliwsze studia przekonują jednak, że w minionym wieku słynna polska chemiczka nie była jedyną tak zasłużoną dla nauki uczoną. Imponujące są także osiągnięcia oraz dorobek naukowy niemieckiej (od 1940 r. mającej obywatelstwo amerykańskie) badaczki pochodzenia żydowskiego – Margarete Bieber. Ta urodzona 31 VII 1879 r. w Przechowie (Schönau, obecnie dzielnica Świecia)² na obszarze dawnych Prus Zachodnich uczona była światowej sławy znawczynią sztuki i archeologii starożytnej Grecji i Rzymu, wyspecjalizowaną w historii teatru antycznego. Kariera tej badaczki to przede wszystkim fascynująca historia zmagania zainteresowanej kulturą starożytną córki bogatych pomorskich przemysłowców o żydowskich korzeniach, która pragnąc poświęcić się nauce, przez długi czas musiała walczyć z uprzedzeniami dotyczącymi nie tylko jej płci, lecz także przynależności etnicznej, szczególnie napiętnowanej w okresie hitlerowskich Niemiec.

Pod koniec XIX i na początku XX w. zdobycie wyższego wykształcenia, a tym bardziej zaistnienie w światowej nauce, dla zdecydowanej większości kobiet było nieosiągalne³. Swój naukowy sukces M. Bieber zawdzięczała jed-

¹ Shari RUDAVSKY, *Marie Curie 1867–1934*, [in:] *Notable Scientists from 1900 to the Present*, vol. 1: A–C, ed. Brigham NARINS, Farmington Hills 2001, s. 498–499.

² Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, USC w Przechowie, sygn. 6/1763/0/2.1/32, nr 34 (1879).

³ Harriet Pass FREIDENREICH, *Female, Jewish, Educated. The Lives of Central European University Women*, Bloomington 2002, s. 4–10. Według wyliczeń Harriet Pass Freidenreich przed

nak nie swojej pozycji społecznej (choć jej rodzina była bardzo majątna i dość długo finansowała badania uczonej), lecz nieprzeciętnej sile charakteru, wyjątkowemu talentowi oraz niezwyklej pracowitości, które pozwoliły jej oraz innym kobietom pochodzenia żydowskiego na zrobienie kariery akademickiej na początku wieku XX⁴. Nie bez znaczenia było także początkowe, solidne wykształcenie, które przyszła uczona zdobyła w Przechowie, Dreźnie i Berlinie⁵. Co interesujące, była ona pierwszą kobietą pochodzącą z Prus Zachodnich, która we wrześniu 1901 r. w gimnazjum toruńskim złożyła egzamin maturalny, otrzymując ze wszystkich przedmiotów (oprócz matematyki) ocenę „bardzo dobry”⁶. Jako pierwsza kobieta odniosła ogromny sukces, otrzymując stypendium na wyjazd zagraniczny, przyznawane przez Niemiecki Instytut Archeologiczny (Kaiserlich-Deutsches Archäologisches Institut – DAI) (1909/1910). Również jako pierwsza kobieta w 1913 r. została członkiem-korespondentem DAI⁷ oraz wreszcie tuż po zakończeniu I wojny światowej w 1919 r. jako pierwsza kobieta na Uniwersytecie w Gießen uzyskała habilitację⁸. Ponadto jako druga kobieta na uniwersytetach niemieckich objęła stanowisko wykładowcy (*Privatdozentin*) na Uniwersytecie w Gießen, jako pierwsza w zakresie archeologii klasycznej⁹. Już po II wojnie światowej, w latach 1949–1951, jako pierwsza kobieta (nie licząc lektorek języków obcych) wykładała jako *visiting professor* na Uniwersytecie Princeton¹⁰. Powyższe informacje

epoką hitlerowskich Niemiec jedynie 84 kobiety zrobiły karierę akademicką (przez uzyskanie habilitacji) na uniwersytetach niemieckich i austriackich, co nie przekraczało 1,2% wszystkich działających tam uczonych. W gronie tych kobiet 32 były pochodzenia żydowskiego: 11 w naukach humanistycznych, 7 w matematycznych, 5 w społecznych oraz 9 – medycznych; *ibid.*, s. 73.

⁴ *Ibid.*, s. 74–75.

⁵ Na temat swego rodzaju „klimatu kulturowego” i solidności pruskiej szkoły ostatnio zob. Tomasz KRZEMIŃSKI, *Małe miasta Pomorza Nadwiślańskiego w dobie przemian cywilizacyjnych XIX wieku. Społeczność lokalna między zacofaniem a modernizacją*, [in:] *Naród bez państwa na drogach do nowoczesności. Książka jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Szczepana Wierchowskiego*, red. Magdalena NIEDZIELSKA, Toruń 2017, s. 116–120.

⁶ Hans-Günter BUCHHOLZ, *Margarete Bieber (1879–1978) / Klassische Archäologin*, [in:] *Gießener Gelehrte in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, Bd. 1, hrsg. v. Hans Georg GUNDEL, Peter MORAW, Marburg 1982, s. 58; Hans Peter OBERMAYER, *Deutsche Altertumswissenschaftler im amerikanischen Exil. Eine Rekonstruktion*, Berlin–Boston 2014, s. 37. Szerzej zob. przyp. 42.

⁷ W 1922 r. Bieber została członkiem zwyczajnym DAI. Zob. Matthias RECKE, *Bieber, Margarete*, [in:] *Geschichte der Altertumswissenschaften. Biographisches Lexikon*, hrsg. v. Peter KUHLMANN, Helmuth SCHNEIDER (Der Neue Pauly. Supplemente, Bd. 6), Stuttgart–Weimar 2012, col. 103.

⁸ H. P. OBERMAYER, *op.cit.*, s. 37; M. RECKE, *op.cit.*, col. 104.

⁹ H.-G. BUCHHOLZ, *op.cit.*, s. 62.

¹⁰ Larissa BONFANTE, *Margarete Bieber (1879–1978): An Archaeologist in Two Worlds*, [in:] *Women as Interpreters of the Visual Arts*, ed. Claire Richter SHERMAN, Adele M. HOLCOMB, Westport 1981, s. 257.

przekonują, że postać oraz dorobek naukowy tej uczzonej, szczególnie docenianej w nauce niemieckiej i amerykańskiej¹¹, powinny zainteresować także polskich badaczy¹².

Margarete Bieber urodziła się w Przechowie¹³ w zasymilowanej rodzinie niemieckiej pochodzenia żydowskiego jako druga z czwórki dzieci Jaco-

¹¹ W literaturze światowej badaczce tej poświęcono już kilka biogramów oraz szczególnych studiów. Wciąż jednak nie doczekała się ona osobnej biografii. Zob. np. Larissa BONFANTE, *Margarete Bieber (1879–1978)*, Gnomon, vol. 51: 1979, s. 621–624; idem, *Margarete Bieber (1879–1978): An Archeologist in Two Worlds*, s. 239–274 (najpełniejsza analiza jej biografii i dorobku sporządzona m.in. na podstawie niepublikowanej autobiografii uczzonej – „Memoirs of a female Scholar” z 1959 r.); H.-G. BUCHHOLZ, op.cit., s. 58–73; Hugo RASMUS, *Lebensbilder Westpreussischer Frauen in Vergangenheit und Gegenwart*, Münster/Westf. 1984, s. 27; Walter TETZLAFF, *Bieber, Margarete*, [in:] *Altpreussische Biographie*, Bd. 4/2, hrsg. v. Ernst BAHR, Gerd BRAUSCH, Marburg/Lahn 1989, s. 1181; Hugo RASMUS, *Schwetzer (Świecie n. W.) an der Weichsel. Stadt und Kreis. Natur – Geschichte – Wirtschaft – Kultur*, Münster/Westf. 2001, s. 246–247; Ann Thomas WILKINS, *Bieber, Margarete*, [in:] *Notable American Women. A Biographical Dictionary Completing the Twentieth Century*, ed. Susan WARE, Stacy BRAUKMAN, Harvard 2004, s. 56–57; Matthias RECKE, „... besonders schauerlich war die Anwesenheit von Fräulein Bieber”. *Die Archäologin Margarete Bieber (1879–1978) – Etablierung einer Frau als Wissenschaftlerin*, [in:] *Science oder Fiction? Geschlechterrollen in archäologischen Lebensbildern*, hrsg. v. Jana Esther FRIES, Ulrike RAMBUSCHECK, Gisela SCHULTE-DÖRNBERG, Münster 2007, s. 209–231; idem, *Margarete Bieber (1879–1978) – Vom Kaiserreich bis in die Neue Welt. Ein Jahrhundert gelebte Archäologie gegen alle Widerstände*, [in:] *Ausgräberinnen, Forscherinnen, Pionierinnen. Ausgewählte Porträts früher Archäologinnen in Kontext ihrer Zeit*, hrsg. v. Jana Esther FRIES, Doris GUTSMIEDL-SCHÜMANN, Münster 2013, s. 141–149; idem, *Bieber, Margarete*, col. 103–105. Zestawienie prac M. Bieber zob. Larissa BONFANTE, Rolf WINKES, *Bibliography of the Works of M. Bieber for her 90th Birthday*, New York 1969; *Lexikon deutsch-jüdischer Autoren*, Bd. 2, hrsg. v. Renate HEUER, München–New Providence–London–Paris 1993, s. 419–423.

¹² W polskiej historiografii można znaleźć dwie, dość skrótowe wzmianki na temat M. Bieber, skupiające się głównie na „wyjątkowym” fakcie uzyskania matury przez pierwszą kobietę z Prus Zachodnich. Zob. Magdalena NIEDZIŁSKA, *Życie polityczne i kulturalne Torunia (1815–1914)*, [in:] *Historia Torunia*, t. 3, cz. 1: *W czasach zaboru pruskiego (1793–1920)*, red. Marian BISKUP, Toruń 2003, s. 318; Krystyna PODLASZEWSKA, *Gimnazjum Toruńskie w latach 1817–1920*, Toruń 2007, s. 180, przyp. 55. Jedynym przygotowanym w języku polskim biogramem M. Bieber jest okolicznościowy szkic biograficzny o charakterze popularnonaukowym autorstwa Lidii Smentek. Zob. Lidia SMENTEK, *Nawojka Gimnazjum Toruńskiego: Margarete Bieber*, *Zeszyty Literackie i Naukowe I LO im. Mikołaja Kopernika w Toruniu*, nr 4: 2018, s. 21–58. Niestety tekst ten, choć zawiera ilustracje i interesujące informacje na temat uczzonej z Przechowa, nie został opatrzony aparatem naukowym. Zob. także Piotr SKUCZYŃSKI, *Przechowo. Album z zarysem dziejów*, Świecie 2014, s. 84 (krótka notka o M. Bieber opracowana na podstawie witryny internetowej).

¹³ W drugiej połowie lat sześćdziesiątych XIX w. wieś Przechowo pod względem liczby mieszkańców była jedną z największych w powiecie świeckim (829 mieszkańców: 411 katolików, 396 ewangelików, 22 Żydów). Zob. Emil JACOBSON, *Topographisch-statistisches Handbuch für die Regierungsbezirk Marienwerder*, Danzig 1868, s. 166–167. Ta sytuacja nie zmieniła się na początku XX w. Ze spisu powszechnego przeprowadzonego w rejencji kwidzyńskiej 1 XII 1910 r. wynika, że w Przechowie mieszkało 1430 osób, w tym tych, którzy wybrali jako język ojczysty:

ba Biebera¹⁴ oraz Valli Bukofzer¹⁵. Ojciec Margarete, „żyd milioner”¹⁶, który być może sam interesował się sztuką antyczną¹⁷, był wpływowym i zamożnym przedsiębiorcą z tytułem *Kommerzienrat*¹⁸. W *Adress-Buch der Stadt Graudenz und Feste Courbiere* z 1901 r. został wspomniany jako fabrykant z Przechowa, członek Izby Handlowej w Grudziądzu¹⁹. Z kolei w *Güter-Adreßbuch für die*

niemiecki 750 (596 ewangelików, 99 katolików, 39 członków innych Kościołów oraz 16 Żydów), polski 658 (wszyscy wyznania katolickiego), inny język obcy (1) oraz język niemiecki i inny język obcy (22). Zob. *Gemeindelexikon für die Regierungsbezirke Allenstein, Danzig, Marienwerder, Posen, Bromberg und Oppeln. Auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 1. Dezember 1910 und anderer amtlicher Quellen*, H. 3: *Regierungsbezirk Marienwerder*, Berlin 1912, s. 62–63.

¹⁴ W styczniu 1901 r. niejaki Bieber, prawdopodobnie ojciec Margarete, określony w „Thorner Presse” jako „Guts- und Mühlenbesitzer zu Schönau, Kreis Schwetz”, został odznaczony Królewskim Orderem Korony III klasy. Zob. *Thorner Presse*, 1901, nr 18, s. 5.

¹⁵ Z pewnością żydowska rodzina Bukofzer z Przechowa również należała do majątnych. W przeciwieństwie jednak do J. Biebera i jego żony, którzy w 1921 r. optowali na rzecz Niemiec i wyjechali do Berlina, Bukofzerowie pozostali w polskim Przechowie. Artur Bukofzer, kupiec zajmujący się handlem zbożem i ok. 1926 r. zamieszkały w Świeciu przy ul. Klasztornej 1 (*Księga adresowa przemysłu, handlu i rzemiosła Zachodniej Polski (Wielkopolski, Pomorza, Śląska i w. m. Gdańska)*, Poznań 1926, P 100), sekretarz Gminy Wyznaniowej Żydowskiej Świecie–Nowe–Gniew w 1933 r., był „właścicielem pięciu budynków o wartości 70 tys. zł, 3 ha ziemi oraz składu ziemiopłodów i towarów kolonialnych”; zob. Mirosław GOŁON, *Gmina Wyznaniowa Żydowska w Świeciu nad Wisłą w latach 1920–1939*, [in:] *Stosunki narodowościowe i wyznaniowe na Pomorzu w XIX i XX w.*, t. 4: *Gminy Wyznaniowe Żydowskie w województwie pomorskim w okresie międzywojennym (1920–1939)*, red. Jan SZILING, Toruń 1995, s. 186. Do wspomnianych pięciu budynków należały m.in. kamienice oraz spichlerz; zob. Zbigniew KARPUS, *Żydzi w Świeciu i powiecie w okresie międzywojennym*, [in:] *Emancypacja – asymilacja – antysemityzm. Żydzi na Pomorzu w XIX i XX wieku*, red. Zenon Hubert NOWAK, Toruń 1992, s. 113.

¹⁶ *Gazeta Toruńska*, 1913, nr 217, s. 1.

¹⁷ Niewykluczone, że ojciec Margarete posiadał (być może kolekcjonował?) zabytki antyczne. Zob. *Chronik der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin für das Rechnungsjahr 1914*, Jg. 28, Halle 1915, s. 85: „An erster Stelle haben wir Herrn Kommerzienrat Bieber in Schönau für eine römische Bronzestatuetten, Apollo im Typus der berühmten Kasseler Statue, zu danken”.

¹⁸ W 1910 r. *Kommerzienrat* Jacob Bieber z Przechowa został wymieniony na liście członków wspierających, a w latach 1911–1914 na liście darczyńców berlińskiego Instytutu Nauk Judaistycznych (*Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums*). Zob. *Achtundzwanzigster Bericht der Hochschule für die Wissenschaft des Judentums in Berlin*, Berlin 1910, s. 30; *Neunundzwanzigster Bericht der Hochschule für die Wissenschaft des Judentums in Berlin*, Berlin 1911, s. 39; *Dreissigster Bericht der Hochschule für die Wissenschaft des Judentums in Berlin*, Berlin 1912, s. 40; *Einunddreissigster Bericht der Hochschule für die Wissenschaft des Judentums in Berlin*, Berlin 1913, s. 35; *Zweiunddreissigster Bericht der Hochschule für die Wissenschaft des Judentums in Berlin*, Berlin 1914, s. 40. Szerzej na temat działalności Instytutu Nauk Judaistycznych w Berlinie zob. Rafał ŻEBROWSKI, *Hochschule für die Wissenschaft des Judentums*, [in:] *Polski Słownik Judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, t. 1, opr. Zofia BORZYMIŃSKA, Rafał ŻEBROWSKI, Warszawa 2003, s. 605.

¹⁹ *Adress-Buch der Stadt Graudenz und Feste Courbiere. Ausgabe 1901*, Graudenz 1902, s. XV.

35

A.

Nr. 34

Thürnen am 5ten August 1879

Vor dem unterzeichneten Standesbeamten erschien heute, der
 Persönlichkeit nach _____
 _____ zu kannt,
 von Berufswort Jacob Bieber

 wohnhaft zu Thürnen _____
 _____ Religion, und zeigte an, daß von der
 Vatter Bieber, gewesener Buchhalter,
 seiner Ehefrau _____
 _____ Religion,
 wohnhaft bei _____

 zu Thürnen in seiner Wohnung
 am _____ ten Febr. des Jahres
 tausend acht hundert sieben zig und neun Hunderte
 um _____ Uhr ein Kind weiblichen
 Geschlechts geboren worden sei, welches _____
 von _____
 erhalten habe, _____

 Vorzulesen, genehmigt und _____
 Jacob Bieber

 Der Standesbeamte.

1. Akt urodzenia Margarete Bieber (Archiwum Państwowe w Bydgoszczy,
 USC w Przechowie, sygn. 6/1763/0/2.1/32, nr 34 (1879))

Provinz Westpreussen z 1912 r. został zapisany jako ewangelik, jeden z dwóch (obok Friedricha Kuchenbeckera) właścicieli dóbr ziemskich (82 ha) w Przechowie²⁰. Już w 1894 r. Bieber miał dwa młyny zbożowe (w tym parowy) i tartak²¹. W 1900 r. tartak firmy H. Bieber, w którym pracowało 40 robotników, drugi pod względem wielkości w powiecie świeckim, przecierał 11 500 m.b. drewna²². O znacznym majątku i możliwościach finansowych właścicieli młynów świadczy chociażby zorganizowanie we wrześniu 1897 r. festynu z okazji 25-lecia istnienia firmy Bieber. Podczas tej uroczystości urzędnikom i pracownikom wypłacono sumę 10 tys. marek²³. W tym czasie, jak podaje „Thorner Presse”: „Die Firma steht mit dem Auslande in Geschäftsverbindung und ist in weiten Kreisen bekannt. [...] erfreut sich bei den Gemeindeingesessenen grosser Achtung und Verehrung”²⁴. W 1914 r. w firmie H. Bieber w Przechowie pracowało 105 robotników, zarówno Polaków, jak i Niemców²⁵. Nie zawsze jednak relacje między pracownikami a właścicielem układały się pomyślnie. We wrześniu 1913 r. grupa 65 robotników pracujących w młynie ogłosiła strajk, żądając poprawy warunków pracy i wzrostu wynagrodzenia²⁶. Po I wojnie światowej wartość majątku Biebera wciąż była ogromna, a sam *Kommerzienrat* Bieber w 1919 r. z okazji swoich 75 urodzin wsparł kwotą 100 tys. ma-

²⁰ Ernst SEYFERT, *Güter-Adreßbuch für die Provinz Westpreussen*, Leipzig 1912, s. 182–183. Zob. także *Handbuch des Grundbesitzes im Deutschen Reiche. Provinz Westpreussen. Im Auftrag der Landwirtschaftskammer unter Mitwirkung der Königlichen Behörden der Provinz*, Berlin 1909, s. 276–277.

²¹ Kazimierz WAJDA, *Świecie i powiat świecki w czasach zaboru pruskiego*, [in:] *Dzieje Świecia i jego regionu*, t. 1, red. Kazimierz JASIŃSKI, Warszawa–Poznań–Toruń 1979, s. 312. Młyny w Przechowie pełniły ważną funkcję gospodarczą nie tylko na rynku lokalnym (powiat świecki), czego dowodzą stosunki handlowe z Berlinem w latach siedemdziesiątych XIX w. Zob. Gustav GERLICH, *Statistische Beschreibung des Schwetzer Kreises*, Schwetz 1878, s. 58; Hugo RASMUS, op.cit., s. 12. Majątek J. Biebera nie ograniczał się do Przechowa. W 1904 r. „Gazeta Toruńska” informowała: „Młyn i posiadłość w Kozłowie pod Terespołem nabył od p. Raczyńskiego z Szarlotenburga p. Bieber z Przechowa za 88 800 marek”; *Gazeta Toruńska*, 1904, nr 231, s. 2. Co interesujące, nabyty przez Biebera majątek w Kozłowie (w tym 325 ha ziemi ornej i ogrodów oraz 21 ha łąk) znacznie przekraczał pod względem wielkości jego majątek w Przechowie (82 ha). Zob. *Handbuch des Grundbesitzes im Deutschen Reiche. Provinz Westpreussen*, s. 272–273, 276–277.

²² K. WAJDA, op.cit., s. 312.

²³ *Gazeta Toruńska*, 1897, nr 218, s. 2–3; *Thorner Presse*, 1897, nr 220, s. 5.

²⁴ *Thorner Presse*, 1897, nr 220, s. 5.

²⁵ K. WAJDA, op.cit., s. 312.

²⁶ Jak podaje „Gazeta Toruńska”, polscy i niemieccy pracownicy firmy Bieber zażądali m.in. zwiększenia dziennego wynagrodzenia o 30 fenigów. Zaostrzenie konfliktu doprowadziło do zapowiedzi właściciela na temat masowych zwolnień i sprowadzenia „robotników z Hamburga”. Zob. *Gazeta Toruńska*, 1913, nr 217, s. 1; *Gazeta Toruńska*, 1913, nr 221, s. 1.

rek nowo powstały żłobek powiatowy w Świeciu²⁷. We wrześniu 1921 r., już po zmianie granic i włączeniu powiatu świeckiego do Polski, J. Bieber zdecydował się sprzedać – jak podaje „Słowo Pomorskie” – „największy młyn na Pomorzu «Przechowo»” za kwotę bagatela 85 mln. marek polskich²⁸. Niewątpliwie była to wysoka kwota (po przeliczeniu na dolary amerykańskie), która pozwoliła J. Bieberowi oraz jego żonie na dostatnie życie w Berlinie²⁹, do którego się udali³⁰.

„Słowo Pomorskie” donosiło, że firma (spółka jawna) Heinrich Bieber przestała istnieć 23 IX 1921 r., a nabywcami byli Polacy, mieszkańcy Wętfi – Kazimierz Jakubowski i Leon Piotrowski³¹. Warto jednak podkreślić, że majątek Biebera został wykupiony przez Towarzystwo Akcyjne firmy „Przechowo Młyny i Tartaki”³², w czym finansowo dopomógł Bank M. Stadthagen z Byd-

²⁷ *Jahresberichte der preussischen Regierungs- und Gewerbe- und Bergbehörden, 1914–1918*, Berlin 1919, s. 64; *Księga pamiątkowa dziesięciolecia Pomorza 1920–1930*, red. Kazimierz ESDEN-TEMPSKI, Marian SYDOW, Toruń 1930, s. 416.

²⁸ *Słowo Pomorskie*, 1921, nr 224, s. 4. Kwotę 85 mln marek polskich potwierdza także raport polityczny Ekspozytury Oddziału Informacyjnego Okręgu Generalnego Pomorze w Chojnicach z dnia 1 X 1921 r., w którym jest mowa o wykupieniu „najważniejszych młynów na Pomorzu – Przechowo”; Centralne Archiwum Wojskowe Warszawa–Rembertów, Dowództwo Okręgu Korpusu nr VIII, sygn. I. 371.8/A 74.

²⁹ Lidia Smentek podaje, że sprzedaż majątku okazała się wysoce nieopłacalna dla J. Biebera, a on sam „na drugi dzień mógł za wszystkie pieniądze kupić parę butów”; L. SMENTEK, op.cit., s. 32. Opinia ta wydaje się mylna, ponieważ inflacja trwała już od końca 1918 r., a procesy inflacyjne przyspieszyły dopiero w latach 1922–1923. Zob. Zbigniew LANDAU, Jerzy TOMASZEWSKI, *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939*, t. 1: *W dobie inflacji 1918–1923*, Warszawa 1967, s. 280–281; Aleksandra FARON, *Przebieg inflacji markowej w II Rzeczypospolitej*, *Studia Ekonomiczne*, t. 26: 2003, s. 42. Jacob Bieber, doświadczony przedsiębiorca obeznany w sprawach finansowych, mając w planach wyjazd do Berlina, z pewnością zdecydował się na szybkie przewalutowanie kwoty transakcji z marek polskich na dolary lub marki niemieckie. Jeszcze w 1922 r., czyli już po sprzedaży młynów, jest on potwierdzony jako członek rady nadzorczej Towarzystwa Akcyjnego „Przechowo Młyny i Tartaki”. Zob. *Spółki akcyjne w Polsce*, R. 2, red. Roman URBAN, Bronisław WIETRZYKOWSKI, Poznań 1922/1923, s. 103.

³⁰ Na temat sytuacji prawnej optantów niemieckich i ruchu migracyjnego ludności niemieckiej z Pomorza do Rzeszy w 1921 r. zob. Marek STAŻEWSKI, *Exodus. Migracja ludności niemieckiej z Pomorza do Rzeszy po I wojnie światowej*, Gdańsk 1998, s. 170–195.

³¹ *Słowo Pomorskie*, 1921, nr 224, s. 4, 6.

³² *Spółki akcyjne w Polsce*, R. 1, red. Roman URBAN, Bronisław WIETRZYKOWSKI, Poznań 1921/1922, s. 100; *Dziennik Bydgoski*, 1921, nr 226, s. 4. W latach dwudziestych XX w. Towarzystwo zarządzało majątkiem o powierzchni 70 ha, w tym młynami wodnymi i tartakami. Właścicielem drugiego majątku o podobnej wielkości w Przechowie był Hugo Kuchenbecker. Zob. *Książka adresowa gospodarstw rolnych ponad 50 hektarów wojew. pomorskiego*, opr. Stanisław MANTHEY, Toruń 1923, s. 356–357; *Księga adresowa gospodarstw rolnych ponad 50 hektarów województwa pomorskiego*, opr. Stanisław MANTHEY, Toruń 1929, s. 540–541; *Księga adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa*, Bydgoszcz 1927–1930, s. 1189, 1204–1205. W drugiej połowie 1929 r. młyny w Przechowie „odznaczały się ogromną

goszczy³³. Sama transakcja zmiany właściciela młynów w Przechowie zapewne była przygotowywana dużo wcześniej, ponieważ wspomniane Towarzystwo zostało utworzone już w 1920 r., a sam J. Bieber zasiadał w jego radzie nadzorczej jeszcze w roku 1922³⁴. Można zatem wnioskować, że były właściciel młynów jako członek rady nadzorczej, a co za tym idzie – akcjonariusz Towarzystwa, zabezpieczył swoje dochody także po zmianie własnościowej i likwidacji spółki jawnej H. Bieber³⁵.

Przez długi czas majątek rodziny i dochody firmy Bieber pozwalały na wsparcie finansowe edukacji Margarete. Od samego początku rodzice byli w stanie zapewnić jej solidne wykształcenie w duchu protestanckim. W młodości uczyła się w domu, a lekcji udzielała jej guwernantka³⁶. Następnie uczęszczała do miejscowej szkoły dla dziewcząt (*Töchterschule*) w Przechowie. W latach 1893–1895 w szkole z internatem dla dziewcząt w Dreźnie przyszyła uczona pobierała nauki nie tylko z języka francuskiego, angielskiego, geografii czy historii sztuki i literatury, lecz także z malunku, tańca i gry na fortepianie³⁷. W 1899 r. w Berlinie dwudziestoletnia Margarete odbyła roczny kurs przygotowujący do matury, gdzie uczyła się pod kierunkiem Heleny Lange (1848–1930), słynnej niemieckiej pedagog i aktywistki walczącej o prawa kobiet³⁸. W tym okresie nauczycielką filozofii i języka niemieckiego Bieber była inna emancypantka, Hildegard Wegscheider (1871–1953), która jako jedna z pierwszych w historii kobiet w 1898 r. uzyskała stopień doktora nauk humanistycznych (*Dr. Phil.*) na Uniwersytecie w Halle³⁹. Niewątpliwie te dwie poli-

zdolnością przemiału⁹ i były trzecim największym na Pomorzu Gdańskim producentem mąki, zatrudniającym 60 pracowników. Zob. Zbigniew KURAS, *Przemysł na Pomorzu Gdańskim w latach 1920–1939*, Bydgoszcz 1984, s. 21–22.

³³ Zob. *Monograficzny almanach polskiego handlu i przemysłu*, Bydgoszcz 1923, s. 8.

³⁴ *Spółki akcyjne w Polsce*, R. 1, s. 100; *Spółki akcyjne w Polsce*, R. 2, s. 103. Z kolei członkiem zarządu był E. Bieber, zapewne syn właściciela młynów.

³⁵ W 1927 r. członkowie rodziny Bieber nie zasiadali już w radzie nadzorczej i zarządzie Towarzystwa Akcyjnego. W tym czasie funkcję prezesa sprawował K. Różycki. Zob. *Spółki akcyjne w Polsce*, R. 3, red. Roman URBAN, Poznań–Warszawa 1928, s. 113–114.

³⁶ Matthias Recke podkreślił, że Margarete odebrała „christliche-säkulare Erziehung”; M. RECKE, *Bieber, Margarete*, col. 103. Zob. także H. P. OBERMAYER, op.cit., s. 40.

³⁷ H.-G. BUCHHOLZ, op.cit., s. 58.

³⁸ M. RECKE, *Bieber, Margarete*, col. 103. Na temat działalności Lange i jej zaangażowania w prace nad reformą średniego szkolnictwa żeńskiego w Niemczech zob. Aneta NIEWĘGŁOWSKA, *Średnie szkolnictwo żeńskie w Prusach Zachodnich w latach 1815–1914*, Toruń 2014, s. 116.

³⁹ Hildegard WEGSCHEIDER-ZIEGLERS, *Chronicon Carionis. Ein Beitrag zur Geschichtsschreibung des 16. Jahrhunderts*, Halle 1898. Pierwszą Niemką, która w 1754 r. otrzymała stopień doktora medycyny, była Dorothea Erxleben. Drugą natomiast była Maria von Linden, która w 1895 r. obroniła doktorat w Tybindze. Zob. Patricia M. MAZÓN, *Gender and the Modern Research University: The Admission of Women to German Higher Education, 1865–1914*, Stanford 2003, s. 180.

tycznie zaangażowane kobiety wywarły silny wpływ na postawę życiową i edukacyjną młodej Margarete⁴⁰. Rodzina namawiała córkę, by swą drogę edukacyjną, a co za tym idzie – zawodową, związała z medycyną⁴¹, jednak ta chciała zostać nauczycielką. Najbardziej interesowały ją bowiem nauki humanistyczne, zwłaszcza zaś kultura starożytna.

Po zdaniu matury w 1901 r. w Toruniu⁴² Bieber zdecydowała się rozpocząć studia w zakresie szeroko rozumianej nauki o starożytności (*Altertums-wissenschaft*) na Uniwersytecie w Berlinie⁴³. Tam w latach 1901–1904 pochodząca z Przechowa przyszła uczona studiowała historię starożytną, filozofię oraz filologię. Była uczennicą m.in. dwóch wybitnych filologów klasycznych: pochodzącego z Markowic (gmina Strzelno) Ulricha von Wilamowitz-Moellendorffa (1848–1931)⁴⁴ oraz Hermanna Aleksandra Dielsa (1848–1922), jak też wybitnego historyka starożytności Eduarda Meyera (1855–1930). W 1904 r. M. Bieber przeniosła się do Bonn, gdzie koncentrując się na sztuce antycznej, uczyła się pod kierunkiem innych cenionych badaczy, m.in. arche-

⁴⁰ M. RECKE, „...*besonders schauerlich war die Anwesenheit von Fr. Bieber*”, s. 212.

⁴¹ H.-G. BUCHHOLZ, op.cit., s. 58. Nie bez znaczenia jest to, że żydowscy absolwenci gimnazjum toruńskiego najczęściej decydowali się właśnie na studia medyczne oraz prawnicze. Zob. Krystyna KĘPCZYŃSKA, *Absolwenci Gimnazjum Toruńskiego w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia XI, z. 74, 1977, s. 126. Zob. także Lucjan BRONIEWICZ, *Tworzenie się inteligencji żydowskiej w Prusach Zachodnich. Żydowscy absolwenci gimnazjów przed 1914 rokiem*, [in:] *Emancypacja – asymilacja – antysemityzm. Żydzi na Pomorzu w XIX i XX wieku*, red. Zenon Hubert NOWAK, Toruń 1992, s. 35–37.

⁴² Tę informację można przeczytać w *Lebenslauf* badaczki, załączonym na końcu jej doktoratu. Zob. Margarete BIEBER, *Das Dresdener Schauspielerrelief. Ein Beitrag zur Geschichte des tragischen Costüms und der Griechischen Kunst* (dysertacja doktorska, Universität Bonn), Bonn 1907, s. 92. Bieber nie została zapisana na listach abiturientów gimnazjum toruńskiego, publikowanych w corocznych sprawozdaniach. Zob. *Königliches Gymnasium mit Realgymnasium zu Thorn. Bericht über das Schuljahr 1900/1901*, Thorn 1901, s. 28; *Königliches Gymnasium mit Realgymnasium zu Thorn. Bericht über das Schuljahr 1901/1902*, Thorn 1902, s. 28. Fakt ten można tłumaczyć tym, że uzyskała ona maturę eksternistycznie, przygotowując się do niej od 1899 r. w Berlinie. Dlatego też nie można jej określić *sensu stricto* absolwentką toruńskiego gimnazjum. W tym czasie nie mogła ona bowiem uczęszczać do męskiej szkoły wyższej. W Prusach dopiero na mocy reformy szkolnictwa żeńskiego z 1908 r. powstały dziesięcioklasowe wyższe szkoły żeńskie, a kobiety uzyskały prawo do zdawania egzaminów maturalnych i studiowania. Zob. Aneta NIEWĘGŁOWSKA, *Średnie szkolnictwo żeńskie w Toruniu w latach 1820–1920*, Rocznik Toruński, t. 31: 2004, s. 119–121. Krystyna Podlaszewska wprawdzie odnotowuje uzyskanie przez M. Bieber matury w 1901 r., jednak nie podaje źródła tej informacji; K. PODLASZEWSKA, op.cit., s. 180, przyp. 55; por. L. SMENTEK, op.cit., s. 39–45.

⁴³ Absolwenci gimnazjum toruńskiego najczęściej wybierali studia na uniwersytetach w Berlinie, we Wrocławiu, w Lipsku i Królewcu. Zob. K. KĘPCZYŃSKA, op.cit., s. 123; K. PODLASZEWSKA, op.cit., s. 170.

⁴⁴ Szerzej na temat tego wybitnego filologa klasycznego pochodzącego z Markowic na Kujawach zob. *Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff i jego mała ojczyzna. W osiemdziesiątą rocznicę śmierci wielkiego Kujawianina*, red. Włodzimierz APPEL, Strzelno 2013.

ologa Georga Loeschkego (1852–1915) oraz historyka sztuki Paula Clemena (1866–1947). Szczególny wpływ na metodę badań M. Bieber wywarł właśnie Georg Loeschcke⁴⁵. W 1907 r. na Uniwersytecie w Bonn pod jego kierunkiem, w wieku 28 lat, obroniła doktorat poświęcony dziejom kostiumu tragicznego w sztuce greckiej⁴⁶.

Nie od razu jednak związała się z akademią. Dzięki wsparciu finansowemu rodziny wiele podróżowała, zwiedzając m.in. Włochy, Grecję oraz Turcję. Początkowo rozwijała swe zainteresowania badawcze, realizując stypendia i pracując w różnego rodzaju instytucjach naukowych. Działała m.in. jako asystent archeologiczny w Niemieckim Instytucie Archeologicznym w Atenach oraz jako asystentka w Muzeum w Kassel, gdzie opracowała katalog rzeźb antycznych przechowywanych w tym muzeum⁴⁷. Po wybuchu I wojny światowej w 1914 r. Margarete wróciła do swojej rodzinnej miejscowości, gdzie wspólnie z siostrą Anną nosiły pomoc w ramach Czerwonego Krzyża⁴⁸. W 1915 r. pojechała do Berlina, gdzie do 1916 r. pracowała w DAI. Do 1918 r. jako asystentka prof. Loeschkego prowadziła także zajęcia ze studentami. Jednym z nich był Erwin Panofsky (1892–1968), twórca teorii interpretacji ikonologicznej.

W 1919 r. rozpoczęła zawodową karierę akademicką, co stało się możliwe dzięki liberalizacji podejścia Republiki Weimarskiej do zatrudniania kobiet na uczelniach⁴⁹. Jako uczona zajmująca się sztuką, a także teatrem antycznym, któremu w 1919 r. poświęciła swą rozprawę pt. *Die Denkmäler zum Theaterwesen im Altertum*, została „wykładowczynią bez pensji” (*Privatdozentin ohne Gehalt*) na Uniwersytecie w Gießen⁵⁰. W tym czasie była jedyną kobietą-wykładowcą na wydziale archeologicznym. Nie otrzymywała żadnego wynagrodzenia, dlatego rodzina wciąż wspierała ją finansowo⁵¹. W 1923 r., w wieku 44 lat, M. Bieber awansowała na stanowisko profesora nadzwyczajnego i kierownika katedry archeologii. W 1932 r. spodziewała się otrzymania profesury zwyczajnej, jednak jej kariera naukowa została wstrzymana przez zmieniającą się sytuację polityczną w Niemczech. Od stycznia do kwietnia 1933 r. na

⁴⁵ M. RECKE, „... besonders schauerlich war die Anwesenheit von Fr. Bieber”, s. 213.

⁴⁶ Zob. przyp. 42.

⁴⁷ Margarete BIEBER, *Die antiken Sculpturen und Bronzen des königlichen Museums Fridericianum in Cassel*, Marburg 1915.

⁴⁸ W kwietniu 1915 r. „Thorner Presse” donosił o wsparciu finansowym rodziny Bieber z Schönau udzielonym niemieckim jeńcom wojennym. Zob. Thorner Presse, 1915, nr 99, s. 5: „Die Familie des Kommerzienrats Bieber in Schönau spendete für kriegsgefangene Deutsche in Feindesland 600 Mark”.

⁴⁹ L. BONFANTE, *Margarete Bieber (1879–1978): An Archaeologist in Two Worlds*, s. 249.

⁵⁰ Wykład habilitacyjny Bieber dotyczył ubioru kobiet w starożytnej Grecji; H.-G. BUCHHOLZ, op.cit., s. 62.

⁵¹ H. P. FREIDENREICH, op.cit., s. 74.

skutek polityki narodowosocjalistycznej osoby pochodzenia żydowskiego były zmuszane do opuszczenia stanowisk akademickich⁵². Mimo przyjęcia przez M. Bieber wyznania starokatolickiego w 1920 r. (jej najbliższa rodzina wyznawała protestantyzm⁵³) również ona musiała opuścić mury akademii⁵⁴. Przez długi czas wybitna uczona prezentowała postawę typową dla Żydów pochodzących z niemieckich kresów wschodnich, którzy szczególnie chętnie przyjmowali niemieckie wzorce kulturowe⁵⁵. Później natomiast, wskutek antysemitycznej ideologii hitlerowskich Niemiec i emigracji do Stanów Zjednoczonych, zmieniła swoje nastawienie. Po latach, będąc już na emigracji, pisała: „I am not a Jew and do not consider myself as a Jew. Until now I have considered myself German. I believe, however, that in the sense of the citizenship law, I am a Jew. I will in any case soon no longer be a German, but after 1940 a proud citizen of the free land of America”⁵⁶.

W 1933 r. wybitna historyk sztuki wraz ze swoją adoptowaną córką Ingebord (M. Bieber nigdy nie wyszła za mąż) oraz gospodynią domową (pielęgniarką) Kathariną Freytag wyemigrowała do Anglii⁵⁷. W Oksfordzie została członkiem honorowym Somerville College. Następnie na zaproszenie Barnard College wyjechała do Stanów Zjednoczonych i w 1936 r. objęła stanowisko *visiting professor* na Uniwersytecie Columbia⁵⁸. Rok później została mianowana profesorem sztuk pięknych i archeologii. Duże znaczenie dla starań uczoney o pobyt za granicą i pracę na amerykańskiej uczelni miała rekomendacja wybitnego badacza historii gospodarczej antyku – Michała Rostovtzeffa (1870–1952) z Yale University⁵⁹.

⁵² Ibid., s. 167.

⁵³ H. P. OBERMAYER, op.cit., s. 40, przyp. 22.

⁵⁴ W akcie urodzenia M. Bieber została przypisana do wyznania mojżeszowego (*mosaischer religion*); Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, USC w Przechowie, sygn. 6/1763/0/2.1/32, nr 34. Jeszcze w 1907 r. M. Bieber pisała: „Ich bin israelitischer Religion”. Zob. M. BIEBER, *Das Dresdener Schauspielerrelief*, s. 92. Niewykluczone, że w jej przypadku konwersja była motywowana chęcią uniknięcia dyskryminacji kobiet pochodzenia żydowskiego na uczelniach. Pochodzenie żydowskie utrudniało bowiem karierę akademicką. Wstąpienie M. Bieber do Kościoła starokatolickiego w 1920 r. zbiegło się w czasie z oficjalną zgodą Republiki Weimarskiej na możliwość objęcia przez kobiety profesury akademickiej. Zob. H. P. FREIDENREICH, op.cit., s. 73: „The majority of the women who gained *Habilitation* status can be classified as «Former Jews», however, since they had either been baptized as children or had subsequently left the Jewish community”.

⁵⁵ Szerzej zob. Max ASCHKEWITZ, *Zur Geschichte der Juden in Westpreussen*, Marburg/Lahn 1967; L. BRONIEWICZ, op.cit., s. 28–30; Z. KARPUS, op.cit., s. 109.

⁵⁶ Cyt. za: H. P. FREIDENREICH, op.cit., s. 167.

⁵⁷ Szerzej zob. ibid., s. 131, 137.

⁵⁸ Szerzej na temat okresu emigracyjnego w życiu uczoney zob. H. P. OBERMAYER, op.cit., s. 35–107.

⁵⁹ Ibid., s. 46–47.

Choć w 1946 r. Bieber, w wieku 67 lat, przeszła na emeryturę⁶⁰, to wciąż była czynna naukowo. Wykładała m.in. na Uniwersytecie Princeton, na którym działali także inni niemieccy imigranci: historyk sztuki Erwin Panofsky i bizantynolog Kurt Weitzmann⁶¹. Uczona wykształciła godnych siebie następców, uznanych historyków sztuki starożytnej – Evelyn Byrd Harrison oraz Larissę Bonfante, która poświęciła swojej nauczycielce liczne studia⁶². Choć w Stanach Zjednoczonych antysemityzm był zabroniony, to jednak na uniwersytetach podejście do amerykańskich uczonych żydowskiego pochodzenia, tak samo jak do kobiet-uczonych, nie było jednakowe. William M. Calder III zilustrował ograniczenia, z jakimi spotykali ci uczeni, właśnie przykładem Bieber: „Margarete Bieber do końca pozostawała profesorem nadzwyczajnym, a odchodząc na emeryturę [...] nie otrzymała tytułu *professor emeritus*”⁶³.

Margarete Bieber otrzymała liczne nagrody i wyróżnienia naukowe. W Bonn w 1957 r., czyli w 50 rocznicę obrony rozprawy doktorskiej, odbyła się uroczysta odnowa jej doktoratu, a w 1954 r. Uniwersytet Columbia przyznał jej tytuł *Doctor of Literature (honoris causa)*, natomiast rok później w prestiżowej serii *Columbia Bicentennial Editions and Studies* została ponownie wydana jej dawna, lecz wciąż aktualna praca pt. *The Sculpture of the Hellenistic Age*⁶⁴. W 1974 r. Amerykański Instytut Archeologiczny przyznał jej złoty medal za wybitne osiągnięcia naukowe.

Margarete Bieber była uznaną badaczką, często cytowaną na całym świecie⁶⁵. Współcześni historycy sztuki podkreślają umiejętność łączenia przez nią niemieckiego, XIX-wiecznego, *stricte* naukowego i przez to nieco hermetycznego podejścia do sztuki antycznej z amerykańskim pragmatyzmem naukowym, pozwalającym na dotarcie do szerszego kręgu odbiorców⁶⁶. Jej często interdyscyplinarne badania nie ograniczały się do wąsko zakreślonej problematyki czy tylko jednego okresu w dziejach starożytnych (np. epoki hellenistycznej). Bieber, dysponując wszechstronnym warsztatem naukowym oraz doświadczeniem badawczym historyka sztuki i archeologa, potrafiła analizo-

⁶⁰ H.-G. BUCHHOLZ, op.cit., s. 69.

⁶¹ Ibid., s. 69.

⁶² Zob. przyp. 11.

⁶³ William M. CALDER III, *Filologia klasyczna w Ameryce*, Meander. Miesięcznik poświęcony kulturze świata starożytnego, R. 49: 1994, nr 7–8, s. 393.

⁶⁴ H. P. OBERMAYER, op.cit., s. 107.

⁶⁵ Jej prace, zwłaszcza monografię poświęconą greckiemu i rzymskiemu teatrowi oraz hasła w *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* poświęcone zagadnieniom teatru, przywoływali także polscy uczeni. Zob. np. Stefan SREBRNY, *Teatr grecki i polski*, Warszawa 1984, s. 760; Mirosław KOCUR, *Teatr antycznej Grecji*, Wrocław 2001, s. 188, 249; Agnieszka KOTLIŃSKA-TOMA, *Tragedia hellenistyczna*, Wrocław 2006, s. 221.

⁶⁶ Larissa BONFANTE, *Bieber, Margarete (1879–1978)*, [in:] *Encyclopedia of the History of Classical Archaeology*, ed. Nancy Thomson DE GRUMMOND, New York 1996, s. 159–160.

wać i opisywać sztukę nie tylko Grecji archaicznej, lecz także cesarskiego Rzymu. Szczególnie ważne dla dyskursu naukowego, jak wynika z analiz historiograficznych Clifforda Asby'ego, były jej studia dotyczące historii greckiego teatru klasycznego⁶⁷. W 1939 r. M. Bieber opublikowała syntezę dziejów teatru greckiego okresu archaicznego, klasycznego i hellenistycznego oraz rzymskiego w epoce republiki i cesarstwa pt. *The History of the Greek and Roman Theater* (drugie wyd. w 1961 r.), opracowaną zarówno na podstawie źródeł archeologicznych, ikonograficznych, jak i narracyjnych. W pracy tej postawiła nie tylko ważną hipotezę na temat swego rodzaju ciągłości dwóch typów przedstawień teatralnych (komedii i dramatu) aż do III w. n.e.⁶⁸, lecz także, porównując np. dramat satyrowy z grami czy raczej obrzędami mieszkańców wyspy Bali podczas festiwali religijnych, przekraczała ramy tradycyjnego warsztatu naukowego w zakresie badań nad sztuką grecko-rzymską, wypracowywane od czasów Johanna J. Winckelmanna (1717–1768)⁶⁹. W 1928 r. wybitna uczona wydała pracę pt. *Griechische Kleidung*, w której na podstawie bogatego materiału ikonograficznego (głównie greckich waz i terakoty) analizowała strój grecki, zwłaszcza noszony przez kobiety *peplos* oraz najbardziej charakterystyczny strój męski i damski – *chiton*. W późniejszym czasie w kręgu jej zainteresowań znalazł się także strój rzymski analizowany na tle porównawczym⁷⁰. Bieber napisała także ważne prace poświęcone sztuce greckiej okresu hellenistycznego, w tym monografię jednej z najśłynniejszych rzeźb, tzw. Grupy Laokoona i jej wpływu na sztukę⁷¹. Wreszcie zaś była autorką studium poświęconego historii rzeźby greckiej w tym okresie (*The Sculpture of the Hellenistic Age*, Columbia 1955). Z kolei jedną z jej najważniejszych prac, wynikiem długoletnich studiów, było studium pt. *Alexander the Great in Greek and Roman Art* (Chicago 1964). Bieber planowała także wydać monografię na temat portretów bitych na monetach antycznych. Częstkowe wyniki swoich badań w tym względzie w odniesieniu do epoki republiki rzymskiej opublikowała w prestiżowej serii *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*⁷². Miała również zamiar napisać syntezę na temat stroju antycznego, jednak pracy tej nie ukończyła. Uczoną in-

⁶⁷ Clifford ASHBY, *Classical Greek Theatre: New Views of an Old Subject*, Iowa 1999, s. 139–146 (rozdział pt. *Validation by Authority: Margarete Bieber's Comparisons of Hellenistic and Roman Theatres*).

⁶⁸ Margarete BIEBER, *The History of the Greek and Roman Theater*, Princeton 1961, s. 227–253.

⁶⁹ Ibid., s. 17. Zob. C. ASHBY, op.cit., s. 139.

⁷⁰ Margarete BIEBER, *Charakter und Unterscheide der griechischen und römischen Kleidung*, *Archäologischer Anzeiger*, 1973, s. 425–447.

⁷¹ Eadem, *Laocoon: The Influence of the Group since its Rediscovery*, Columbia 1942.

⁷² Eadem, *The Development of Portraiture on Roman Republican Coins*, [in:] *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Rise and Decline of the Roman World*, vol. 4/1, ed. Hildegard TEMPORINI, Wolfgang HAASE, Berlin–New York 1973, s. 871–898.

teresowały także zagadnienia z zakresu architektury rzymskiej epoki wczesnego cesarstwa. Opublikowała m.in. wnikliwą recenzję monografii poświęconej kolumnie Marka Aureliusza w Rzymie⁷³.

Wybitna historyk sztuki i archeolog była nie tylko aktywną uczoną, zasłużoną dla nauki niemieckiej i amerykańskiej, lecz także zaangażowanym dydaktykiem. Dla anglojęzycznych studentów germanistyki oraz historii sztuki zainteresowanych niemieckimi badaniami nad sztuką antyczną Bieber przygotowała opracowanie pt. *German Readings in the History and Theory of Fine Arts, vol. I: Greek and Roman Art* (New York 1946). Pisane przez nią prace, jak sama podkreślała, miały być dostępne nie tylko dla specjalistów, badaczy sztuki antycznej, lecz także dla studentów i czytelników szerzej zainteresowanych kulturą antyczną⁷⁴.

W 1977 r. pochodząca z Prus Zachodnich uczona opublikowała swoją ostatnią książkę pt. *Ancient Copies: Contributions to the History of Greek and Roman Art*, która stanowiła – jak podkreśliła w recenzji Holly Lee Schanz – realizację wcześniejszych planów uczonej⁷⁵. W tym cennym opracowaniu Bieber, skupiając się głównie na analizie greckiego stroju, badała to, jak rzymscy artyści tworzyli kopie rzeźb greckich. W ciągu 70 lat, od 1907 r. – momentu wydania doktoratu – aż do 1977 r., czyli czasu wydania ostatniej swojej monografii, M. Bieber opublikowała 350 prac dotyczących głównie historii teatru antycznego i stroju greckiego⁷⁶. Margarete Bieber zmarła w 1978 r. w New Canaan (w stanie Connecticut), w wieku 99 lat⁷⁷.

Nadesłany 14 VII 2018

Nadesłany po poprawkach 6 VI 2019

Zaakceptowany 27 VI 2019

Dr Karol Kłodziński
Instytut Historii
Uniwersytet Gdański
e-mail: cezar871@wp.pl
ORCID ID: 0000-0002-4625-2874

⁷³ Eadem, rec.: Giovanni BECATTI, *Colonna di Marco Aurelio*, Milan 1957, *American Journal of Archaeology*, vol. 63: 1959, no. 1, s. 107–108.

⁷⁴ M. BIEBER, *Laocoon*, s. 5.

⁷⁵ Holly Lee SCHANZ, rec.: M. BIEBER, *Ancient Copies: Contributions to the History of Greek and Roman Art*, New York 1977, *The Art Bulletin*, vol. 62: 1980, no. 2, s. 307–309.

⁷⁶ H.-G. BUCHHOLZ, op.cit., s. 71.

⁷⁷ Swego czasu zapytana o receptę na długowieczność M. Bieber odpowiedziała: „Richtige Ernährung und Veranlagung, mein Urgrossvater wurde 102, mein Vater 93 Jahre alt”. Cyt. za: *ibid.*, s. 70.

MARGARETE BIEBER (1879–1978): EMINENT CLASSICAL SCHOLAR
FROM WESTERN PRUSSIA

Abstract

Keywords: Przechowo, women's emancipation, ancient culture, classical archaeology, women of science

The article presents the biography and scientific achievements of the outstanding researcher of ancient culture, Margarete Bieber (1879–1978). At the same time, it is an example of women's emancipatory aspirations in this region at the turn of the 19th and 20th centuries. The article describes the less-known Pomeranian roots of Margarete Bieber. She came from Przechów (Schönau, Świecie district) in former Western Prussia. Bieber was the first woman from Western Prussia to pass high school final examinations in Toruń in 1901. Then, despite all kinds of difficulties arising from her gender and ethnicity, she made an excellent academic career in Germany and the United States.

The article also describes in detail the Pomeranian Bieber family living in Przechów and their property status (until the sale of the mills in 1921). Jacob Bieber, Margarete's father, the owner of "the most important mills in Pomerania – Przechowo", who perhaps was interested in ancient art himself, supported the scholar's research for a long time. The high financial and social status of the family was important for her educational opportunities, but it was not recognized in the article as the most important reason for her success. First of all, her personality features, talent and great diligence were emphasized.

MARGARETE BIEBER (1879–1978), EINE BEDEUTENDE ANTIKENFORSCHERIN
AUS WESTPREUSSEN

Abstract

Schlüsselwörter: Schönau in Westpreußen, Frauenemanzipation, antike Kultur, klassische Archäologie, Frauen der Wissenschaft

In dem Artikel geht es um die Biografie und die wissenschaftlichen Leistungen der bedeutenden Antikenforscherin Margarete Bieber (1879–1978). Zugleich handelt es sich dabei um ein Beispiel für die emanzipatorischen Bestrebungen von Frauen in dieser Region an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert. Der Artikel beschreibt die bisher wenig bekannten Wurzeln von Margarete Bieber in Pommern. Sie stammte aus Schönau (Przechowo, einem Stadtteil von Schwetz) auf dem Gebiet des früheren Westpreußens. Als erste Frau aus Westpreußen legte sie 1901 in Thorn das Abitur ab. Danach machte sie eine großartige akademische Karriere in Deutschland und den USA, trotz Schwierigkeiten verschiedener Art, die aus ihrem Geschlecht und ihrer ethnischen Zugehörigkeit herrührten.

Der Artikel beschreibt auch ausführlich die pommersche Familie Bieber, die in Schönau wohnte, und ihren Vermögensstatus (bis zum Verkauf der Mühlen 1921). Jacob Bieber, der Vater von Margarete und Eigentümer der „wichtigsten Mühlen in Pommern, in Schönau“, der sich möglicherweise selbst für antike Kunt interessierte, unterstützte lange Zeit die Forschungen der Gelehrten. Die hohe finanzielle und gesellschaftliche Position der Familie war von Bedeutung für ihre Ausbildungsmöglichkeiten, wird aber in dem Artikel nicht als die Hauptursache ihrer Erfolge angesehen. Hervorgehoben werden vor allem die Bedeutung ihrer charakterlichen Eigenschaften, ihr Talent und ihr Fleiß.

BIBLIOGRAFIA⁷⁸

- Appel, Włodzimierz, ed. *Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff i jego mała ojczyzna. W osiemdziesiątą rocznicę śmierci wielkiego Kujawianina*. Strzelno: Polskie Towarzystwo Historyczne. Koło w Strzelnie, 2013.
- Aschkewitz, Max. *Zur Geschichte der Juden in Westpreussen*. Marburg/Lahn: Johann Gottfried Herder-Institut, 1967.
- Ashby, Clifford. *Classical Greek Theatre: New Views of an Old Subject*. Iowa: University of Iowa Press, 1999.
- Bonfante, Larissa and Rolf Winkes. *Bibliography of the Works of M. Bieber for her 90th Birthday*. New York: [privately printed for Columbia University], 1969.
- Bonfante, Larissa. “Margarete Bieber (1879–1978).” *Gnomon* 51 (1979): 621–624.
- Bonfante, Larissa. “Margarete Bieber (1879–1978): An Archeologist in Two Worlds.” In *Women as Interpreters of the Visual Arts, 1820–1979*, edited by Claire Richter Sherman and Adele M. Holcomb, 239–274. Connecticut: Greenwood Press, 1981.
- Bonfante, Larissa. “Bieber, Margarete (1879–1978).” In *Encyclopedia of the History of Classical Archaeology*, edited by Nancy Thomson de Grummond, 159–160. New York: Routledge, 1996.
- Broniewicz, Lucjan. “Tworzenie się inteligencji żydowskiej w Prusach Zachodnich. Żydowscy absolwenci gimnazjów przed 1914 rokiem.” In *Emancypacja – asymilacja – antysemityzm. Żydzi na Pomorzu w XIX i XX wieku*, edited by Zenon Hubert Nowak, 27–41. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1992.
- Buchholz, Hans-Günter. “Margarete Bieber (1879–1978) / Klassische Archäologin.” In *Gießener Gelehrte in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, vol. 1, edited by Hans Georg Gundel, Peter Moraw and Volker Press, 58–73. Marburg: Elwert, 1982.
- Calder III, William M. “Filologia klasyczna w Ameryce.” *Meander. Miesięcznik poświęcony kulturze świata starożytnego* 49/7–8 (1994): 379–398.
- Esden-Tempski, Kazimierz and Marian Sydow, eds. *Księga pamiątkowa dziesięciolecia Pomorza 1920–1930*. Toruń: Pomorska Drukarnia Rolnicza, 1930.
- Faron, Aleksandra. “Przebieg inflacji markowej w II Rzeczypospolitej.” *Studia Ekonomiczne* 26 (2003): 33–49.

⁷⁸ W bibliografii nie zostały odnotowane przywołane w artykule prace autorstwa Margarete Bieber.

- Freidenreich, Harriet Pass. *Female, Jewish, Educated: The Lives of Central European University Women*. Bloomington: Indiana University Press, 2002.
- Gerlich, Gustav. *Statistische Beschreibung des Schwetzer Kreises*. Schwetz: J. Bauffe, 1878.
- Golon, Mirosław. “Gmina Wyznaniowa Żydowska w Świeciu nad Wisłą w latach 1920–1939.” In *Gminy Wyznaniowe Żydowskie w województwie pomorskim w okresie międzywojennym (1920–1939)*, edited by Jan Sziling, 173–202. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1995.
- Heuer, Renate, ed. *Lexikon deutsch-jüdischer Autoren*, vol. 2. München–New Providence–London–Paris: De Gruyter, 1993.
- Jacobson, Emil. *Topographisch-statistisches Handbuch für die Regierungsbezirk Marienwerder*. Danzig: A. W. Kafemann, 1868.
- Karpus, Zbigniew. “Żydzi w Świeciu i powiecie w okresie międzywojennym.” In *Emancypacja – asymilacja – antysemityzm. Żydzi na Pomorzu w XIX i XX wieku*, edited by Zenon Hubert Nowak, 109–121. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1992.
- Kępczyńska, Krystyna. “Absolwenci Gimnazjum Toruńskiego w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku.” *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia* 11 (74) (1977): 113–131.
- Kocur, Mirosław. *Teatr antycznej Grecji*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001.
- Kotlińska-Toma, Agnieszka. *Tragedia hellenistyczna*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006.
- Krzemiński, Tomasz. “Małe miasta Pomorza Nadwiślańskiego w dobie przemian cywilizacyjnych XIX wieku. Społeczność lokalna między zacofaniem a modernizacją.” In *Naród bez państwa na drogach do nowoczesności. Książka jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Szczepana Wierchosławskiego*, edited by Magdalena Niedzielska, 103–124. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2017.
- Kuras, Zbigniew. *Przemysł na Pomorzu Gdańskim w latach 1920–1939*. Bydgoszcz: IKN ODN, 1984.
- Landau, Zbigniew and Jerzy Tomaszewski. *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939*, vol. 1: *W dobie inflacji 1918–1923*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1967.
- Mazón, Patricia M. *Gender and the Modern Research University: The Admission of Women to German Higher Education, 1865–1914*. Stanford: Stanford University Press, 2003.
- Niedzielska, Magdalena. “Życie polityczne i kulturalne Torunia (1815–1914).” In *Historia Torunia*, vol. 3/1: *W czasach zaboru pruskiego (1793–1920)*, edited by Marian Biskup, 220–389. Toruń: TNT, 2003.
- Niewęglowska, Aneta. *Średnie szkolnictwo żeńskie w Prusach Zachodnich w latach 1815–1914*. Toruń: TNT, 2014.
- Niewęglowska, Aneta. “Średnie szkolnictwo żeńskie w Toruniu w latach 1820–1920.” *Rocznik Toruński* 31 (2004): 101–135.
- Obermayer, Hans Peter. *Deutsche Altertumswissenschaftler im amerikanischen Exil. Eine Rekonstruktion*. Berlin–Boston: De Gruyter, 2014.

- Podlaszewska, Krystyna. *Gimnazjum Toruńskie w latach 1817–1920*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2007.
- Rasmus, Hugo. *Lebensbilder Westpreussischer Frauen in Vergangenheit und Gegenwart*. Münster/Westf: Nicolaus-Copernicus-Verlag, 1984.
- Recke, Matthias. "...besonders schauerlich war die Anwesenheit von Frll. Bieber: Die Archäologin Margarete Bieber (1879–1978) – Etablierung einer Frau als Wissenschaftlerin." In *Science oder Fiction? Geschlechterrollen in archäologischen Lebensbildern*, edited by Jana Esther Fries, Ulrike Rambuscheck and Gisela Schulte-Dornberg, 209–231. Münster: Waxmann, 2007.
- Recke, Matthias. "Bieber, Margarete." In *Geschichte der Altertumswissenschaften. Biographisches Lexikon*, edited by Peter Kuhlmann and Helmuth Schneider, 103–105. Stuttgart, Weimar: Metzler, 2012.
- Recke, Matthias. "Margarete Bieber (1879–1978) – Vom Kaiserreich bis in die Neue Welt. Ein Jahrhundert gelebte Archäologie gegen alle Widerstände." In *Ausgräberinnen, Forscherinnen, Pionierinnen. Ausgewählte Porträts früher Archäologinnen in Kontext ihrer Zeit*, edited by Jana Esther Fries and Doris Gutmiedl-Schümann, 141–149. Münster: Waxmann, 2013.
- Rudavsky, Shari. "Marie Curie 1867–1934." In *Notable Scientists from 1900 to the Present*, vol. 1: A–C, edited by Brigham Narins, 497–500. Farmington Hills: Gale Group, 2001.
- Schanz, Holly Lee. *Review of Ancient Copies: Contributions to the History of Greek and Roman Art*, by Margarete Bieber. *The Art Bulletin* 62/2 (1980): 307–309.
- Seyfert, Ernst. *Güter-Adreßbuch für die Provinz Westpreussen*. Leipzig: Reichenbachsche Verlagsbuchhandlung, 1912.
- Smentek, Lidia. "Nawojka gimnazjum Toruńskiego: Margarete Bieber." *Zeszyty Literackie i Naukowe I LO im. Mikołaja Kopernika w Toruniu* 4 (2018): 21–58.
- Skuczyński, Piotr. *Przechowo. Album z zarysem dziejów*. Świecie: Studio Grafiki Komputerowej M&M Graphic, 2014.
- Srebrny, Stefan. *Teatr grecki i polski*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984.
- Stażewski, Marek. *Exodus. Migracja ludności niemieckiej z Pomorza do Rzeszy po I wojnie światowej*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1998.
- Tetzlaff, Walter. "Bieber, Margarete." In *Altpreussische Biographie*, vol. 4/2, edited by Ernst Bahr and Gerd Brausch, 1181. Marburg/Lahn: Elwert, 1989.
- Wajda, Kazimierz. "Świecie i powiat świecki w czasach zaboru pruskiego (1815–1919)." In *Dzieje Świecia i jego regionu*, vol. 1, edited by Kazimierz Jasiński, 283–351. Warszawa, Poznań, Toruń: PWN, 1979.
- Wilkins, Ann Thomas. "Bieber, Margarete." In *Notable American Women: A Biographical Dictionary Completing the Twentieth Century*, edited by Susan Ware and Stacy Braukman, 56–57. Harvard: Belknap Press, 2004.
- Żebrowski, Rafał. "Hochschule für die Wissenschaft des Judentums." In *Polski Słownik Judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, vol. 1, edited by Zofia Borzymińska and Rafał Żebrowski, 605. Warszawa: Prószyński i S-ka, 2003.